

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.36>**Вікторія Ткаченко,***аспірант кафедри конституційного, адміністративного та господарського права
Академії праці, соціальних відносин і туризму,
адвокат АО «Курчин і Партнери»*

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті розглядаються питання конституційного та правового забезпечення регулювання шлюбно-сімейних відносин в історичній ретроспективі. Виділено основні етапи закріплення цих відносин: докняжий період (важливу роль відіграє звичай на основі полігамності); княжа доба (з'являються проконституційні правові акти, спостерігається конфлікт звичаю із християнськими нормами); періоди Великого князівства Литовського та козацького управління (джерелом були звичай та норми християнської моралі); Україна у складі Російської імперії (укладання та розірвання шлюбу відбувається тільки за згоди церкви); радянська доба (контрастні зміни щодо регулювання сімейних відносин: від їх перебудови та відділення від церкви, сексуальної революції до закріплення широкого обсягу гарантій, пов'язаних з материнством та дитинством тощо); період незалежності (закріплено право на шлюб, права дитини, соціальні гарантії).

Ключові слова: конституційне регулювання шлюбно-сімейних відносин, законодавче регулювання, норми звичаєвого права, норми проконституційних правових актів, шлюбно-сімейні відносини, моногамія, материнство, дитинство, шлюб, сімейні відносини.

Актуальність теми. У різні історичні епохи формування української державності правове забезпечення шлюбно-сімейних відносин, включаючи конституційне, не було однаковим. Витоки цих складних і водночас важливих відносин, які впливають на функціонування суспільства у цілому, беруть свій початок з найдавніших правових та конституційно-правових джерел нашої держави. Потреба дослідження пов'язана з інтеграційними процесами України до Європейського Союзу, приведення вітчизняного законодавства до європейських та світових стандартів. Це має здійснюватися з урахуванням українських історичних традицій, особливостей культури, сучасних реалій та тенденцій розвитку українського суспільства, держави та права. Крім того, питання регулювання шлюбно-сімейних відносин у конституційно-правовому аспекті не набуло достатньої комплексності. Тому вивчення цих відносин в історичному аспекті є надзвичайно актуальним, а також поєднується із сучасними трансформаціями розуміння та правового регулювання.

Метою статті є визначення етапів розвитку правового регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні на основі виявлення особливостей їх конституційного та зако-

нодавчого закріплення в історичній ретроспективі.

Постановка проблеми. Проблематика шлюбно-сімейних відносин крізь призму конституційного права досліджена не досить. Ті чи інші питання, пов'язані із правовим забезпеченням багатогранного спектра цих правовідносин, досліджували такі учені: О. Бирлюк, О. Гончаренко, А. Колодій, Т. Красвітна, Т. Лахач, О. Майданник, О. Мартинюк, Ю. Походзіло, І. Словська, І. Чеховська, В. Форманюк та інші.

Результати дослідження. Вивчення особливостей шлюбно-сімейних відносин доцільно розпочати з докняжого періоду (до середини IX ст. н.е). У цей час ці відносини регулюються звичаєм (племінним, місцевим). Саме звичай у майбутньому вплине і на перші спроби доконституційного закріплення шлюбно-сімейних відносин. Так, у «Повісті минулих літ» говориться: «А древліани жили подібно до звірів, ... і весіль не було в них, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: ...І весіль не було в них, а ігрища межі селами. І сходились вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, – з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони» [1, с. 30]. Отже, у цьому

прикладі спостерігаємо важливу роль звичаю у шлюбних відносинах на основі полігамності. Шлюб міг бути укладений як через викрадення жінки, так і через «приведення» з можливістю отримання приданого (посагу). Інститут «приданого», який зародився ще у дохристиянську епоху, з певними видозмінами дійшов у виді звичаю і дотепер.

Однак І. Чеховська резюмує: «Згідно з нормами звичаєвого права, сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти. Родина без дітей вважалася неповноцінною, а бездітність – нещастям. Утворенню сім'ї надавали великого значення. Про це свідчить ставлення до весільних обрядів, народження дітей, хрещення, подальшого виховання дітей. <...> Жінка займала залежне від чоловіка становище, однак навіть в умовах патріархальної сім'ї вона зберігала повну самостійність і мала певні громадські права» [2, с. 152].

Об'єднання племен на теренах нашої сучасної держави призвело до появи Київської Русі (XI–XII ст.), та власне писана вітчизняна проконституційна думка дійшла до нашого сучасника у договорах з греками за князя Олега 911 р., Договорі за князя Ігоря 944 р. та самій Руській Правді [3, с. 12]. «Руська правда» (1036–1037 рр.) – це перший писаний кодифікований акт [4, с. 120–122].

Князя доба на теренах України характеризується появою проконституційних правових актів, утвердженням моногамії у шлюбі, упровадженням християнських норм та збереженням традицій звичаєвого права у певних видах шлюбно-сімейних відносин, неврегульованих християнськими нормами моралі.

Однак слід додати, що певні зародки розуміння сім'ї як моногамного шлюбу в X–XII ст. відбулися після хрещення Київської Русі. Водночас права власності подружжя доволі детально регламентувалися. Т. Красвітна робить висновок: «Після прийняття християнства у 988 році відбулася рецепція канонічних правил Візантії. Регулювання шлюбно-сімейних відносин повністю перейшло у відання церкви. Основним джерелом шлюбно-сімейного законодавства того часу був візантійський звід церковних правил, постанов вселенських і помісних соборів, думок авторитетних діячів церкви й імператорських постанов щодо церкви – Номоканон. Доповнений постановами князів він отримав назву Кормчої книги [5, с. 28]. Натомість О. Бирлюк вказує на конфлікт зі звичаями дохристиянської доби, оскільки церква прагнула відмінити весільні обряди, що існували раніше, щоб люди брали шлюб лише за церковним обрядом і забули дохристиянські звичаї [6, с. 46].

Підтримуючи цю думку, В. Форманюк слушно зазначає: «Характерною рисою розвитку шлюбного права на цьому етапі є те, що значна кількість відносин взагалі залишається за межами правового поля і це відкриває простір до запровадження релігійних морально-етичних норм» [7, с. 151].

Звичайно, на утвердження певних нових традицій у приватній сфері людського буття потрібен тривалий час. Однак не всі нові бачення приживаються і у подальшому утверджуються навіть під тиском держави, що і показав досвід формування української державності, включаючи шлюбно-сімейні відносини. Погоджуємося із думкою Ю. Походзіла, К. Силенок: «Християнство, зокрема православна церква, справило великий вплив на формування нових морально-етичних норм життя, які певною мірою знайшли своє відбиття в новій правовій системі. Подальша еволюція права відбувалась у бік гуманізації. Отже, християнська церква стала стабілізуючим фактором суспільно-політичного ладу і правового розвитку як Київської Русі, так і сучасної України [8, с. 16]. Справді, морально-етичні канони християнства, закладені ще за Київської Русі, пройшовши тернистий шлях, у певних актуалізаціях збереглися і дотепер. Вплив церкви на шлюбно-сімейні відносини, незважаючи на відділення її від держави, зберігається доволі сильний і донині. Водночас це сфера морально-етичного та звичаєвого життя кожної людини. Хрещення дитини, вінчання, обітниця подружжя здатні здійснювати більший вплив на регулювання відносин, ніж правила поведінки, санкціоновані державою.

Щодо сфери майнових відносин, то важливе місце відігравав посаг, який отримувала дівчина за умови одруження. О. Мартинюк зазначає: «спадкова частина дівчини досить часто у законі ототожнювалась з посагом, тому посаг одночасно був інститутом як сімейного, так і спадкового права. У формі посагу донька отримувала частину спадщини родинного майна. Таким чином, посаг ставав власністю подружжя. У разі розлучення або смерті бездітної дружини він повертався до її родичів. Якщо ж жінка ставала вдовою, посаг через успадкування переходив до її дітей» [9, с. 9]. О. Полін вказує: «У Руській Правді вперше зроблено спробу вирізнити батьківське і материнське майно, а також права спадкоємців батьківського і материнського спадкового майна [10, с. 11]. Тому майнові права жінки у період Київської Русі були доволі високо захищені порівняно з подібними правами у інших суспільствах. Питання шлюбно-сімейних відносин визначалися у і Статуті Ярослава, зокрема у Просторовій редакції.

Норми і принципи «Руської Правди» зберегли своє значення і в часи феодальної роздробленості, зокрема, на землях могутньої Галицько-Волинської держави (1199–1340 рр.) [11, с. 114].

І. Бойко зазначає: «До 1434 р. у Галичині в складі Польщі діяли норми шлюбно-сімейного права «Руської Правди». У Галичині тривалий час існував громадянський шлюб, заснований на народних весільних звичаях і традиціях. Починаючи з XVI ст. між батьками й родичами молодої та батьками і родичами молодого укладався договір (зговір, змовини, згода). Спочатку цей договір укладався усно, а починаючи з XVII ст. – письмово, щоб закріпити за молодими придане. У XVI ст. християнська церква встановлює контроль над процесом одруження. З того часу тільки через обряд вінчання шлюб ставав дійсним. Порядок укладання шлюбу в Польському королівстві регламентувався також нормами католицького права. Укладання шлюбу здійснювалось у декілька етапів: сватання, оглядини, заручини, вінчання та весілля. Сватання й оглядини не породжували правових наслідків. Іншим етапом на шляху укладання шлюбу були заручини, які породжували юридичні наслідки [12, с. 30].

Церква регулює питання розлучення. Поступово вводяться норми, які його забороняють, а припинення шлюбу можливе лише за умови смерті одного з подружжя.

У порядку винятку канонічне право дозволяло «відлучення від стола і ложа» (*separatio a mensa et thoro*) [13, с. 359–361].

Наступний етап конституційно-правового забезпечення шлюбно-сімейних відносин – це період існування Великого князівства Литовського протягом XVI століття та дії трьох Литовських статутів (1529, 1566 і 1588 рр.), які ґрунтувалися на нормах звичаєвого права та приписах німецьких, польських та чеських судєбників. Н. Яковенко зазначає, що «на законодавчому рівні була зафіксована система надання утримання дружині у разі смерті чоловіка або розірвання шлюбу з його вини, яка полягала у наданні їй чоловіком третини свого нерухомого майна у користування довічно. При цьому потреба чоловіка в утриманні до уваги не бралася і ніяк не регулювалася» [14].

Період козацького управління в Україні (друга половина XVI – перша половина XVIII ст.). У ході визвольної боротьби українського народу зазначене законодавство, яким визначалися права і положення населення, втрачало силу і скасовувалося, а деякі, зокрема Статuti Великого князівства Литовського, у певній частині продовжували чинність. Джерелом шлюбно-сімейних від-

носин були звичай та норми християнської моралі. Діяло неписане козацьке право.

З 1654 року частина України увійшла до складу Російської імперії, норми російського права на Гетьманщину не поширювалися, за винятком тих, які видавалися для цієї території [15, с. 199–200].

І. Словська наголошує, що перший етап становлення українського конституціоналізму пов'язаний з підготовкою і прийняттям першої української конституції – Конституції Пилипа Орлика 1710 року [16, с. 7]. Однак проблематика шлюбно-сімейних відносин у першій конституції не порушувалася. Продовжує діяти козацьке звичаєве право щодо регулювання шлюбно-сімейних відносин.

Проблематика досліджуваних відносин порушувалася у «Правах, по которым судится малороссийский народ...» (далі – «Права»), які були укомплектовані у 1743 році [17]. У ньому вперше прямо встановлювався обов'язок чоловіка та його родичів утримувати дружину як за його життя, так і після його смерті [18, с. 27].

На думку І. Петренка, «Гетьманщина у II половині XVIII ст. повністю втратила залишки автономії, перетворившись на провінцію Російської імперії. Шлюб і створена в його результаті сім'я опинилися повністю під контролем Російської православної церкви та світської влади. Цим було повністю знівельовано українські родинні традиції, що ґрунтувалися на звичаєвому праві. На священнослужителів було покладено обов'язок провадити в життя і суворо стежити за виконанням постанов і розпоряджень центральної влади із шлюбно-сімейного законодавства» [19, с. 71]. Однак із таким висновком складно погодитися. Низка традиційних сімейних звичаїв, залишених нам ще із домосковської доби, зберігається, звичайно, із певними модифікаціями, і донині. Культурна українська ідентифікація сімейних цінностей не була втрачена, незважаючи на тривалий час окупації території України.

Починаючи з XVI–XVII ст. укладання та розірвання шлюбу могло відбуватися тільки за згоди церкви. Вінчання оголошено таємно та набуло сакрального значення, що простежується і донині.

Із середини XIX ст. на Україну було поширено чинність «Зводу законів Російської імперії» [20]. Процес закріпачення селянства вплинув на шлюбно-сімейні відносини та був одним із найжорстокіших в історії української держави. Сім'ї могли бути розлучені, людина не вважалася особистістю. Скасування кріпацтва позитивно відбилося на інституті шлюбу та сім'ї, від-

булася загалом зміна парадигми розуміння прав людини у тогочасному суспільстві.

І. Чеховська констатує: «Сім'я базувалася на патріархально-авторитарній системі, яка характеризується, по-перше, пануванням і контролем чоловіків над дружинами, старших над молодшими, по-друге, пріоритетами сім'ї як цілого над індивідуальними запитам та інтересами її членів. Батьки мали широкі права і значні обов'язки стосовно дітей (вони були закріплені у X томі «Свода Законів Російської імперії»)» [2, с. 152].

Л. Слюсар відзначає: «До 1840 р. шлюби православних з неправославними могли укладатися лише з дозволу архієрея, але згодом шлюби російських підданих православної та римо-католицької віри з не християнами були заборонені й ця заборона існувала і на початку ХХ ст.» [21, с. 65].

Період визвольних змагань на українських землях визначається діяльністю Центральної Ради і прийняттям чотирьох універсалів та Конституції (1918 р.). Однак нетривала дія цих актів підкреслює інтерес до них як до пам'яток правової культури та думки. Усі вказані документи прагнули вирішити нагальні на той час питання управління державою, тому сімейних відносин не торкалися.

Радянська доба уособлюється прийняттям чотирьох Конституцій (1919, 1929, 1937, 1978 рр.), у яких тією чи іншою мірою були закріплені норми щодо регулювання шлюбно-сімейних відносин. Ці акти відобразили бачення радянської думки на інститут шлюбу та сім'ї.

Т. Лахач зазначає: «Історія шлюбно-сімейних відносин 1920-х років у радянській Україні радикально змінювалася. Регламентційні нововведення держави щодо повсякденного життя та обрядів української родини супроводжувалися боротьбою з традиціями, патріархальними звичаями та насадженням нового побуту» [22]. 20 лютого 1919 р. Декрет Раднаркому України «Про цивільний шлюб і про ведення книг запису актів громадянського стану» скасував церковний шлюб, визначив положення щодо вступу у шлюб та його реєстрацію.

І. Чеховська слушно визначає такі періоди сімейної політики радянської держави (1918–1991 рр.): 1. Період радикальної перебудови інституту сім'ї і сексуальної революції (1918–1921 рр.). 2. Період компромісів і суперечливих соціальних впливів на сім'ю (1921–1929 рр.). 3. Період репресивних заходів сімейної політики (1929 – сер. 50-х рр.). 4. Період ціннісно-інституціональної кризи сім'ї і політики допомоги сім'ї (50-і – сер. 80-х рр.). 5. Період загострення кризи сім'ї в умовах переходу до ринкової еко-

номіки (сер. 80-х – 1991 рр.) [2, с. 151–152]. Як бачимо, радянська держава приділяла велику увагу питанням правового та політичного забезпечення приватної сфери регулювання шлюбу, що і відбивалося на житті суспільства.

У Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки 1919 року не визначаються будь-які відносини, прямо чи опосередковано пов'язані зі шлюбом та сім'єю [23].

Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки 1929 року визначає: лише забезпечення «політичних прав для трудящих мас без різниці статі; відокремлення церкви від держави і школи від церкви і воля релігійних визнань і антирелігійної пропаганди признається за всіма громадянами; право обирати й бути обраним до рад незалежно від статі» [24].

На відміну від двох попередніх конституцій, у яких питанням шлюбно-сімейних відносин не приділялося уваги, зважаючи на політичні моменти, у Конституції (Основному Законі) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 року статтею 121 жінці надаються рівні права з чоловіком у всіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя; можливість здійснення цих прав забезпечується наданням жінці рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування й освіту, державною охороною інтересів матері й дитини, наданням жінці при вагітності відпусток зі збереженням утримання, широкою сіткою пологових будиноків, дитячих ясел і садків [25]. Отже, у цьому разі спостерігаємо закріплення на конституційному рівні соціальних прав жінки, пов'язаних із сімейними відносинами та материнством.

Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року, на відміну від попередніх радянських конституцій, прямо закріплює положення, які стосуються відносин шлюбу та сім'ї. Зокрема, статтею 51 передбачалося, що сім'я перебуває під захистом держави, шлюб ґрунтується на добровільній згоді жінки та чоловіка; подружжя є повністю рівноправним у сімейних відносинах. Також закріплювалося положення, що держава виявляє піклування про сім'ю шляхом створення і розвитку широкої мережі дитячих закладів, організації і вдосконалення служби побуту та громадського харчування, виплати допомоги

в разі народження дитини, надання допомоги і пільг багатодітним сім'ям, а також інших видів допомоги сім'ї [26]. Отже, соціальний захист сімейних відносин був закріплений на конституційному рівні та був частиною державного регулювання і державної політики. Крім того, цією Конституцією передбачалася рівність прав жінки і чоловіка. Здійснення цих прав забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти і професійної підготовки, у праці, винагороді за неї і просуванні по роботі, у громадсько-політичній і культурній діяльності, а також спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства та дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям, поступове скорочення робочого часу жінок, які мають малолітніх дітей. Тобто розширюється обсяг гарантії з боку держави щодо захисту прав, пов'язаних з материнством та дитинством. Як бачимо, Конституція 1978 року закріпила найбільший обсяг гарантій, пов'язаних з материнством та дитинством, визначила захист сім'ї пріоритетом держави, пролонгувала попередні положення щодо рівності прав жінки та чоловіка. Причому цікавим фактом є те, що конструкція статті 33, яка містила зазначені положення, спочатку включила слово жінка, а потім чоловік, а не конструкцію – рівність чоловіка та жінки. Що є доволі прогресивним на той час.

У цей період створюється та приймається низка кодексів: 1. Кодекс законів про акти громадянського стану, сім'ю та опіку був затверджений у 1919 р. Ним забезпечувалося право непрацездатного подружжя на одержання утримання від іншого з подружжя; право на аліменти після розлучення. Проте у зв'язку з обставинами військового часу він фактично не набрав чинності [27, с. 45]. 2. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР від 30 травня 1926 р. 3. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР від 20 червня 1969 р. [28] (із відповідними змінами й доповненнями був чинний до 2003 р.).

За свідченням тогочасних фахівців у галузі культури констатувалося, що релігійний обряд хрещення прагнули замінити: «громадянським обрядом «зорин» або «октябрин», який здійснювався без священика, священної води та іншого...» [29, с. 56–58]. Хрестини уподібнювалися до мітингів робітничих колективів і були далекі від сімейно-

побутових обрядів, на таких урочистостях інколи навіть читали доповідь-лекцію атеїстичного змісту, виголошували поздоровлення батькам від секретаря комсомольської організації, шанованих більшовиків, колег по роботі, співали народні пісні й обов'язково «Інтернаціонал» [29, с. 56–58].

Період незалежності України знаменується прийняттям Конституції України 1996 року та Сімейного кодексу України, у якому в розвиток Конституції закріплюються важливі норми сімейних відносин. Як слушно зазначає О. Майданник: «Головним завданням Основного Закону є регулювання найважливіших для людини, суспільства і держави відносин, виконання ролі правової основи цього суспільства і держави... Конституція України виконує роль базового, фундаментального джерела для всіх без винятку галузей національного права України» [30, с. 26].

Стаття 51 Конституції України закріплює засади права на шлюб, які ґрунтуються на вільній згоді жінки і чоловіка та рівності прав і обов'язків подружжя у шлюбі та сім'ї, а також права дитини. Проблема прав дитини натеper досить активно досліджується, у тому числі в аспекті: «правового статусу ненародженої дитини... Право на життя дитини насамперед має забезпечуватися правом на збереження і підтримання життя, зокрема і правом на народження» [31, с. 94]. Основний Закон сучасної України проголошує низку соціальних прав, пов'язаних із шлюбно-сімейними відносинами.

Висновки

Отже, узагальнюючи викладене вище, можна виділити такі основні етапи закріплення правового забезпечення шлюбно-сімейних відносин у конституціях і конституційних актах та інших джерелах конституційного права на теренах України:

I етап. Докняжий період. Важливу роль відіграє звичай у шлюбних відносинах на основі полігамності.

II етап. Княжа доба характеризується появою проконституційних правових актів, утвердженням моногамії у шлюбі, упровадженням християнських норм та збереженням традицій звичаєвого права у певних видах шлюбно-сімейних відносин, неврегульованих християнськими нормами моралі. Спостерігається конфлікт звичаю із християнськими нормами.

III етап. Період існування Великого князівства Литовського та дії трьох Литовських статутів, які ґрунтувалися на нормах звичаєвого права у шлюбно-сімейних відносинах.

IV етап. Період козацького управління в Україні (друга половина XVI – перша половина XVIII ст.). Джерелом шлюбно-сімейних відносин були звичай та норми християнської моралі. Діяло неписане право козацької держави.

V етап. Україна у складі Російської імперії. Укладання та розірвання шлюбу могло відбуватися тільки за згоди церкви. Вінчання оголошено таїною та набуло сакрального значення.

VI етап. Радянська доба, яка уособлюється прийняттям чотирьох Конституцій (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Відбуваються контрастні зміни щодо регулювання сімейних відносин: від радикальної перебудови, відділення від церкви, сексуальної революції, суперечливих соціальних впливів на сім'ю до закріплення широкого обсягу гарантій, пов'язаних з материнством та дитинством, визначення захисту сім'ї пріоритетом держави, пролонгування положення щодо рівності жінки та чоловіка.

VII етап. Період незалежності України знаменується прийняттям Конституції України 1996 року та Сімейного кодексу. Закріплення на рівні Основного Закону засад права на шлюб, прав дитини, соціальних гарантій, пов'язаних із шлюбно-сімейними відносинами.

Важливість шлюбу для збереження та продовження роду, розподіл прав та обов'язків між чоловіком та дружиною, незважаючи на певні модифікації залежно від історичного етапу розвитку державності, зберігають свої принципові засади та лише поглиблюються у напрямі гостроти пошуку місця сучасної сім'ї у світі, який глобалізується.

Список використаних джерел:

1. Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; відп. ред. О.В.Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
2. Чеховська І.В. Генезис сімейної політики в Україні. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2010. № 3 (50). С. 150–159.
3. Мироненко О.М. Історія Конституції України / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : Ін Юре, 1997. 58 с. (Бібліотечка «Нова Конституція України»).
4. Руська Правда. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття : навчальний посібник з історії держави і права України / І.Я. Терлюк. Львів, 2003. 156 с.
5. Красвітна Т. Генезис зобов'язання подружжя з утримання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 28–32.
6. Бирлюк О.М. Формування шлюбу в Київській Русі: норми звичаєвого та церковного права. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 4. С. 44–48.

7. Форманюк В.І. Формування візантійської системи шлюбно-сімейного права (IV – VI ст.) : автореф дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. 20 с.

8. Походзіло Ю.М., Силенок К.П. Еволюція правового регулювання шлюбно-сімейних відносин на українських землях у X – XIX століттях. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2 (8). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_4 (дата звернення: 07.03.2019).

9. Мартинюк О.В. Еволюція правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.) : автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2010. 20 с.

10. Полін О. Співвідношення сімейної власності і спадкування у Київській Русі. *Юридична Україна*. 2010. № 8. С. 11–15.

11. Гончаренко О.М. Права людини в Україні : навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Київ : «Знання», 2008. 207 с.

12. Бойко І.Й. Правове регулювання шлюбно-сімейних відносин у Галичині в складі польського королівства (1349–1569). *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2007. Том 20(59). № 2. С. 28–33.

13. Bandtkie J.W. Prawo prywatne Polskie. Warszawa, 1851. S. 359–361.

14. Яковенко Н. Від партикулярних привілеїв до правничої системи: Литовські Статути й реформи. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 2005. 584 с. URL: <http://www.haidamaka.org.ua/0121.html> (дата звернення: 09.03.2019).

15. Історія держави і права України : підручник / за ред. А.С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

16. Словська І.Є. Український конституціоналізм: етапи становлення та розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. НАН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2004. 20 с.

17. Права, по которым судится малороссийский народ / Изданныя под редакцією и с приложениемъ изслѣдованія о семьъ Своде и о законахъ, действовавшихъ в Малороссіи проф. А.Ф. Кистяковскаго. Киевъ: Въ университетской тип. (І.І. Завадскаго), 1879. 1054 с.

18. Собрание малороссийскихъ правъ 1807 г. / отв. ред.: Б.М. Бабий, А.Н. Мироненко. Киев : Наукова думка, 1993. 368 с.

19. Петренко І.М. Шлюбно-сімейні відносини православного населення гетьманщини у II половині XVIII ст. (на основі документів фонду Пирятинського духовного правління державного архіву Полтавської області). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 2. С. 65–72.

20. Сводъ законовъ Россійской Имперіи. Том 10. Часть 1. URL: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/211/12.html#img13> (дата звернення: 28.07.2018).

21. Слюсар Л.І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя. *Демографія та соц. економіка*. 2011. № 2. С. 62–72.

22. Лахач Т. Історія шлюбно-сімейних відносин у радянській Україні 1920-х років в умовах повсякденності. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/43.pdf> (дата звернення: 09.03.2019).

23. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0001316-19> (дата звернення: 09.03.2019).

24. Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html> (дата звернення: 09.03.2019).

25. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 року. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 09.03.2019).

26. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html> (дата звернення: 09.03.2019).

27. Семейное право Украины : учебник / под ред. Ю.С. Червоного. Харьков : ООО «Одиссей», 2005. 520 с.

28. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР від 20 червня 1969 р. № 2006-VII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1969. № 26. Ст. 204.

29. Дарманский П. Обряд у житті людини. Київ : Політвидав України, 1974. 198 с.

30. Майданик О.О. Конституція України – правова основа життєдіяльності суспільства і держави. *Юридична Україна*. 2016. № 3–4. С. 24–31.

31. Гончаренко О. Питання конституційного закріплення права на життя ненародженої дитини. *Право України*. 2010. № 5. С. 90–95.

В статье рассматриваются вопросы конституционного и правового обеспечения регулирования брачно-семейных отношений в исторической ретроспективе. Выделены основные этапы закрепления этих отношений: докняжеский период (важную роль играет обычай на основе полигамности); княжеская эпоха (появляются конституционно-правовые акты, наблюдается конфликт обычая с христианскими нормами); периоды Великого княжества Литовского и казацкого управления (источником были обычай и нормы христианской морали); Украина в составе Российской империи (заключение и расторжение брака происходит только с согласия церкви); советская эпоха (контрастные изменения по регулированию семейных отношений от их перестройки и отделения от церкви, сексуальной революции к закреплению широкого объема гарантий, связанных с материнством и детством и т.п.); период независимости (закреплено право на брак, права ребёнка, социальные гарантии).

Ключевые слова: конституционное регулирование брачно-семейных отношений, законодательное регулирование, нормы обычаевого права, нормы проконституционных правовых актов, брачно-семейные отношения, моногамия, материнство, детство, брак, семейные отношения.

The article deals with the issues of constitutional and legal provision of regulation of marriage and family relations in the historical retrospective. The main stages of consolidation of these relations are distinguished: the pre-princely period (an important role is played by the custom on the basis of polygamy); prince's day (there are pro-constitutional legal acts, a conflict is observed with the custom of Christian norms); periods of the Grand Duchy of Lithuania and the Cossack Department (the source was the custom and norms of Christian morality); Ukraine within the Russian Empire (the conclusion and termination of marriage occurs only with the consent of the church); the Soviet era (contrasting changes in the regulation of family relations: from their rearrangement and separation from the church, the sexual revolution to the consolidation of a wide range of safeguards related to maternity and childhood, etc.); the period of independence (enshrined the right to marriage, the rights of the child, social guarantees).

Key words: constitutional regulation of marriage and family relations, legislative regulation, customary law, norms of pro-constitutional legal acts, marriage-family relations, monogamy, motherhood, childhood, marriage, family relations.

